

Europas nyere historie er indrammet af to ikoniske, men også radikalt forskellige billeder, der har indlejret sig i vores kollektive bevidsthed, og som takket være en række berømte pressefotos har brændt sig fast på vores nethinde. Det ene billede viser de euforiske jubelscener den 11. november 1989, da Berlinmuren faldt. Begivenheden er eksemplarisk fastholdt i Anthony Suaus billedserie, som vandt Budapestprisen det efterfølgende år (jf. forsiden). Det andet viser pigtrådshegnene, som blev rullet ud mange steder langs de nationale grænser i det sydøstlige Europa under den såkaldte flygtningekrise i 2015. Mange vil forbinde dette billede med Warren Richardsons slørede foto, hvor en baby bliver givet videre gennem et hul i pigtråden til en syrisk flygtning, som allerede har krydset den serbiske grænse til Ungarn ved Röszke (jf. forsiden). Billedet er taget i tasmørke den 28. august 2015, og den grumse billedkvalitet skyldes, at fotografen undlod at bruge blitz for at undgå grænsevagternes opmærksomhed. Richardsons foto blev kåret til årets pressefoto i 2016.

I kølvandet på Berlinmurens fald troede mange europæere, at drømmen om en grænseløs verden kendetegnet ved fri bevægelighed og det liberale demokratis endegyldige sejr omsider kunne realiseres. Blot to år efter stod Balkan atter i flammer, og knap var krigen i Eksjugoslavien slut, før den islamistiske terrororganisation Al-Qaeda foranstaltede det største anslag mod USA siden Anden Verdenskrig. Havde det i et kort øjeblik set ud, som om menneskeheden nærmede sig indfrielsen af den gamle drøm om en evig verdensfred, hvor historiens formodede afslutning gik hånd i hånd med afviklingen af de sidste grænser, markerede overgangen til det nye årtusind nu i stedet grænsernes genkomst. I tryghedens og sikkerhedens navn gik man på kompromis med hæderkronede frihedsrettigheder for at sikre grænserne. Ikke alle befolkninger eller borgere er blevet ramt lige hårdt af de nye grænsepolitikker. Som på andre områder gælder det også her, at globaliseringen har accelereret en i forvejen eksisterende modsætning mellem inklusions- og eksklusionsmekanismer karakteriseret ved transnationalitet, deterritorialisering og *anywheres* på den ene side og nationalitet, stedsbinding og *somewheres* på den anden side. Men tendensen har ikke desto mindre været den samme overalt i den vestlige verden siden begyndelsen af dette årtusind: Det er blevet vanskeligere for de fleste mennesker i verden at komme ind i Europa.

De store flygtninge- og migrantstrømme, der prægede Europa i 2015 – det anslås, at omkring 1,3 millioner mennesker ankom til Europa – repræsenterede en foreløbig kulmination på en udvikling, som på europæisk grund i stigende grad blev forbundet med en veritabel krisestemning af såvel demografisk som økonomisk og kulturel karakter. Hertil kom det skelsættende Brexit i 2016 og den globale Covid-19-pandemi, der ramte Europa i februar 2020 og endnu ikke er overstået. Med Brexit led forestillingen om et harmonisk, flydende og forenet Europa endnu et knæk. Under pandemien iværksatte de europæiske lande en række grænsepolitiske tiltag, der gav mindelser om tiden før 1989. I 2016 hævdede Storbritannien vindebroen og isolerede sig, og i 2020 sænkede de europæiske lande deres grænsebomme.

Det seneste eksempel på, hvor hurtigt grænseoverskridelser i bogstavelig forstand kan ændre historiens gang, er naturligvis Ruslands invasion af Ukraine, der

i skrivende stund har drevet over seks millioner ukrainere på flugt, de fleste til deres europæiske nabolande.

Vi synes med andre ord at befinde os på tærsklen til en ny geopolitisk verdensorden med Europa i brændpunktet, hvor grænser igen spiller en afgørende rolle. Denne nye politiske situation afføder en række spørgsmål: Er vi på vej mod en ny kold krig, hvor de europæiske grænsebomme sænkes på ny? Eller er krigen i Ukraine snarere startskuddet til en genaktivering af visionerne om et Europa kendetegnet ved befolkningernes frie bevægelighed? Til en fornyet tro på det liberale demokratis sejrsgang? Hvilken rolle spiller nationalstaterne i den nye verdensorden? Er de forenelige med idealerne om individets autonomi, om frihedsrettigheder og om liberalt demokrati? Eller står de snarere i et uoverstigeligt modsætningsforhold til disse?

En ting lader sig ikke diskutere: Grænsens betydning er blevet større i de forløbne år, og noget tyder på, at denne tendens vil fortsætte i de kommende. Harvard-historieprofessoren Charles S. Maier har i *Once Within Borders* (2016) påpeget, at årsagen til den tiltagende usikkerhed om territorium og grænsers rolle er en stigende inkongruens mellem territorium forstået som “beslutningsrum” (jura, lovgivning) og som “identitetsrum” (kultur, loyalitet). Alt dette har også sat sig tydelige spor i de æstetiske praksisser, hvad enten det drejer sig om aktivistiske interventioner eller kunstens og litteraturens tematisering og æstetiske bearbejdning af den europæiske grænsepolitik eksistentielle, juridiske og geopolitiske betydning. I 2016 udgav Madame Nielsen for eksempel *Invasionen*, en veritabel anatomi over det europæiske *borderscape*, hvor læseren følger hendes vandring op igennem Europa langs flygtningeruterne og er med, når hun på sin vej møder lejre, frivillige, grænsebetjente, togkonduktører, grænseovergange, selvbestaldede hotelejere m.fl. I 2008 slog Sofi Oksanen sit navn fast med romanen *Renselse*, der både viser, hvordan de nationale og politiske grænser flere gange flytter sig, så den samme gård i Estland skifter mellem at befinde sig på estisk, tysk og russisk territorium, og hvordan den ene hovedperson i Vladivostok bliver offer for *human trafficking* og ender i Berlin, hvorefter hun flygter til Estland. I Oksanens roman, skrevet på finsk, er der også en gestaltning af sproglige og historiske grænsedragninger og -krydsninger, især spiller forholdet mellem det estiske og det russiske sprog en væsentlig rolle i Oksanens bestræbelse på at legitimere en mindre nations eksistens. I Tyskland har det internationale kunstnerkollektiv Zentrum für Politische Schönheit på aktivistisk vis blandet sig i diskussionerne om flygtninge og europæisk grænsepolitik med store kunstprojekter. Et eksempel er *Jean Monnet Brücke*, som er et multimodalt, fiktivt projekt, der skildrer planerne om at bygge en bro mellem Europa og Afrika. Kunstprojektet, som er formidlet æstetisk meget overbevisende, udgør en kritisk kommentar til EU's ydre grænsepolitik.

Dette temanummer om europæiske grænser i litteratur og kunst tager udgangspunkt i de nationale grænsers genkomst siden årtusindskiftet. Artiklerne tematiserer imidlertid også andre former for grænser, hvis fornyede betydning er afledt af de politisk-militære grænsers nye rolle, den være sig sproglig, kulturel, religiøs, historisk eller genremæssig. Artiklerne introducerer og operationaliserer teorier om grænser og *borderscapes*, som de for eksempel er artikuleret af forskere som Étienne Balibar, Chiara Brambilla, Iain Chambers og Johan Schimanski. Tilsammen giver

de med deres fokus på et bredt udvalg af æstetiske værker et nuanceret indblik i, hvad kunst og især litteratur kan bidrage med, når man vil forstå Europa som et komplekst *borderscape*.

Begrebet *borderscape* er centralt for flere af nummerets artikler, hvor det bruges eksplicit eller eksisterer som en underliggende præmis. *Borderscapes* markerer en udvidelse af begrebet om grænse, og hvad denne repræsenterer og gør. For det første betoner *borderscape*, at grænsen gør noget ved rummet og de mennesker, der befinder sig i dette rum. For det andet inkluderer begrebet alle de komponenter, der bidrager til det samlede netværk af grænsegørende aktiviteter, herunder de politisk-militære grænser, migranter, flygtningelejre, grænsevagter og menneskesmuglere, men også juridiske traktater, Frontex-skibe, hi-tech overvågningsudstyr og æstetiske produkter.

Som skønlitterær optakt til de seks forskningsbidrag bringer vi første kapitel af Abbas Khiders nye roman, *Der Erinnerungsfälscher* (2022), der senere i år udkommer på dansk under titlen *Mindefalskneren*. Khider er en af de vigtigste tyske migrantforfattere, og hans romaner kan læses som dybdeboringer i grænsens funktion og betydning i det moderne Europa. Adam Paulsen har forsynet kapitlet med en kort introduktion til Khiders forfatterskab.

Den første af nummerets artikler er skrevet af Johan Schimanski, som er en førende forsker inden for æstetiske grænsestudier. Artiklen er en oversættelse og bearbejdning af en tidligere udgivet artikel, og den analyserer Julya Rabinowichs roman *Spaltkopf* (2008) gennem grænsebegrebet om folden. Med det begreb viser Schimanski, at grænsen i romanen ikke blot kommer til syne gennem en opdeling mellem Europa og Rusland, men også hvordan grænsekrydsningen i dette *borderscape* influerer på og blander sig med politiske og samfundsmæssige forandringer samt familiehistorie og identitetsdannelse.

I sin artikel analyserer Mikkel Nørregaard Jørgensen to digte, "Home" (2015) af Warsan Shire og "Brev till Europa" (2019) af Athena Farrokhzad. Jørgensen argumenterer for, at digtene er opstået på baggrund af ikke-borgerens erfaring af, at det, som for andre repræsenterer trygge og meningsfulde rum (her hjemmet og Europa), i stedet udgør ustabile og usikre rum i det, han kalder et nyt grænseparadigme. Det er artiklens pointe, at digtene viser, hvordan grænser på én og samme tid producerer en undertrykkende magt og muliggør forestillingen om en frigørelse herfra.

Helle Egendal udforsker i sin artikel brugen af flersprogethed i Yahya Hassans to digtsamlinger *Yahya Hassan* (2013) og *Yahya Hassan 2* (2019) med perspektiver til Feridun Zaimoğlu og Jonas Hassan Khemiri. Egendal viser, hvordan forfatternes brug af flersprogethed besidder et politisk potentiale til at udfordre nationalstatens forestilling om sin egen monokulturelle beskaffenhed.

Middelhavets rolle som et både grænsefyldt og grænseløst rum er omdrejningspunktet i Sofie Nygaard Axelsens artikel om "æstetiske flugtnarrativer". Disse narrativer er ifølge Axelsen tematisk forbundne gennem den drøm om Europa, der kendetegner deres persongallerier. Axelsen går tværaestetisk til værks og analyserer en roman af Tahar Ben Jelloun, en undervandsskulptur af Jason deCaires Taylor, en litterær kunstinstitution af Morten Søndergaard, en kort brevroman af Siri Ranva Hjelm Jacobsen og et videoprojekt af Between Music og Unite4Rescue.

Even Teistung undersøger den nationale grænse som strukturerende princip i Jenny Erpenbecks roman *Heimsuchung* (2008; da. *Hjemsøgelse*, 2012). Romanen fortæller Tysklands historie i det 20. århundrede ved at følge de mange forskellige mennesker, der passerer gennem et sommerhus, mens samfundet, politikken og det tyske riges grænser løbende ændrer sig. Teistung argumenterer for, at flygtningen snarere end nationen udgør centrum i fortællingen om tysk historie i det 20. århundrede og følgelig bliver udgangspunktet for en omstilling af den tyske identitet.

Endelig læser Anders Ehlers Dam i sin artikel Herman Bangs roman *De uden Fædreland* – (1906) i lyset af det i samtiden udbredte narrativ om “den gule fare”. Dam argumenterer for, at Bang i sin sidste roman fremskriver et dystert billede af et kriseramt og måske endda undergangsviet Europa præget af babelsk sprogforvirring og grænseløshed. I sin fremstilling af dette Europa, der samtidig repræsenterer moderniteten i sit sidste stadium, bruger Bang Asien som et på én gang fascinerende og destruktivt modbillede.

Nummeret afsluttes med to anmeldelser. Per Stounbjerg anmelder Anne Marie Mais *Litteraturland. En GPS* (Hans Reitzel, 2022), og Sophie Wengerscheid anmelder Camilla Schwartz’ *Take me to neverland. Voksenfobi og ungdomsdyrkelse i skandinavisk samtidslitteratur* (Spring, 2021).